

քահանաներէ, որոնք այլևայլ գործերով կը զբաղին-հովուական, աւետարանչական, գրական եւ կրթական: Երևական միութեամբութեան մէջ յատուկ փորձառութիւն ունին անոնք, եւ երկտասարդները քահանայութեան համար պատ-
շառելու վարժարան մըն ալ ունին: Անոնց ա-
մենէն օգտակար գործերէն մէկը եղած է կրօ-
նական պարզիմաստ գրքոյկներու հրատարակու-
թիւնը՝ աշխարհականներու մէջ ցրուելու համար: Հարաւային Ամերիկայի մէջ անոնք միութեամբա-
կան ու կրթական արժէքաւոր գործունէութիւն
մ'ունին:

Աստուածային Դիմիական Ընկերութիւնը
(Society of the Divine Compassion) փոքր միաբա-
նութիւն մըն է քահանաներու եւ աշխարհական
եղբայրներու՝ որոնք Ֆրանկոփոնիայի յարա-
ցուցական կեանքը կ'ադրին: Անոնք ծանօթ են
իր քահանաներու կեանքի առաջնորդներ, (retreat
conductors) եւ Լոնտոնի Արևելեան մասին մէջ ալ
ծիական գործեր կ'ընեն աղքատներու մէջ:

Անգլիոյ Եկեղեցւոյ մէջ Բնեմոյկեան Միա-
բանութիւնը միւսներէն կը տարբերի անով որ՝
չանց մըն է այն աւանդական վանականութեան
հետեւելու: 1887-ի իր սկզբնաւորութենէն ի վեր
զժուարին ժամանակներ անցուցած է ան. իր
անդամներուն մեծ մասին 1913-ին Հոսմի Եկեղեց-
ւոյն յարկէն ետքը, մնացած հաւատարմնե-
րը Հարուանկեցին իրենց կեանքը Վորշօրի մէջ
(Pershore, Worcestershire): Պատերազմէն ի վեր
Միաբանութիւնը կենտրոնակութեան նոր շրջան
մը սկսած է եւ վերջերս հաստատուած է աւելի
մեծ Տան մը մէջ:

Անգլիոյ Եկեղեցւոյ մէջ կրօնական կեանքը
իր նոր ձևովը 80 տարուան հետքիւն մը միայն
ունի: Թիւի տեսակէտէն յառաջդիմութիւնը
զանգաղ եղած է. բայց ասոր համար ալ շնոր-
հակալ ըլլալու պատճառներ կան: Բազմաթիւ
կրօնական կեանք որոնող մարդոց ներխուժու-
մը, երբ չկային կեանքի փորձառութեամբ զա-
նաւոր առաջնորդելու վարժուած կրօնաւորներ,
աղետաւոր պիտի ըլլար կրօնական կեանքի կա-
յունութեան համար: Ամբացման երկար եւ օգտա-
կար շրջան մը բոլորեալ է հիմա: Առաջիկայ
տարիներուն համար՝ կրնանք փտահօրէն յայն
ունենալ անուրի, եթէ Տէրը կամենայ:

Յուլ. Ն. Ս.

Ծեփ. — Այս յօդուածը ՍԻՈՆի համար գրեց
Rev. Father John Scutt, վերեւ յիշուած Դուի-
րական Առաքելութեան Քահանաներէն, որ
Քէմսփի Աստուածաբանական Դպրոցին վարիչներէն
է: Այս յօդուածին առաջին մասն ալ գրած էր
Հայր Զ. Պրերսթըն:

ԿՐԻՒԿԻՒՅԵ ԿԱՐՁԻԿՈՒՄՆԵՐԸ^(*)

Գ.

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԱՐԱՉՈՐԵՑԻ

1177/8 — 1183

Յաւալի է որ պատմական աղբիւրներ
չեն հասած մեզ Կիլիկիոյ կաթողիկոսնե-
րու մեծ մասին անձին եւ գործունէութեան
վերաբերութեամբ: Ինչ որ կայ առայժմ
կցկտուր տեղեկութիւններ կամ յիշատա-
կութիւններ են պարզապէս, որոնք շատ
քան չեն սորվեցներ մեզ: Հաւանական է
որ Զեռագիրներու Յիշատակարաններէն նոր
բայեր ցայտեն օր մը: Հետեւաբար պիտի
գտնանանք առայժմ մեզ հասած կցկտուր
տեղեկութիւններով եւ թուականներով, կա-
թողիկոսներու յաջորդութեան շղթան կազ-
մելու համար:

Սարաձորեցիին համար Զեռագիրներու
յիշատակարաններէն քաղուած պատմա-
կան առաջին նպաստն է իր կաթողիկոսու-
թեան թուականը:

Իր նախորդին, Եւդոկացի Կարապե-
տին, կաթողիկոսութեան տարիները նշա-
նակած էինք 1448-1477: Բայց Ս. Յակոբայ
Մատենադարանին թիւ 1943 Զեռագիր Աւե-
տարանին յիշատակարանին համեմատ Սա-
րաձորեցին արդէն կաթողիկոս է 1475/6ին
— «Արդ՝ գրեալ եղև սա ի Սուրբ փարսս
Երուսաղիմ... ի քվին Հայոց ՋԻԴ (=1475/6)
ի հայրապետքան Սոյ Հայոց Տեան Սեկ-
փաննոսի, եւ յեպիսկոպոստքան Սուրբ Բա-
ղամիա Տէր Միքիլ Արհ-եպիսկոպոսի»:

Քանի որ Եւդոկացիի մահուան թուա-
կանը ստոյգ է ՋԻԶ=1477/8, այդ պարա-
զային կարելի է ենթադրել որ նա իր կեն-
դանութեան իսկ իրեն յաջորդը ընտրած
է օծած էր, հաւանաբար իր՝ ծերութեան
պատճառաւ եւ միանգամայն յաջորդու-
թիւնը չընդհատելու նախահոգութեամբ,
եւ այլևս քաշուած է գործօն դեր մը կա-
տարելէ, որով Սարաձորեցին կը ներկայա-
նայ իբրեւ կաթողիկոս, եւ այս պատճառով

(*) Առաջին մասերը տե՛ս ՍԻՈՆ 1927, էջ 121 —
26, 154—58, 240—41:

ալ իր անունը միայն կը յիշուի այդ յիշատակարանին մէջ:

Այս յիշատակարանը ուշադրաւ է նաեւ անով որ էջմիածնի կաթողիկոսին անունը չի յիշեր, երեսօտէմ գրուած ըլլալով հանգերծ, ճիշդ այն Ձեռագրին պէս, որ երեսօտէմ գրուած է և յիշատակագրած է միայն կարապետ կթղի. անունը, ինչպէս տեսանք ասոր մասին գրելու ատեն (Տե՛ս Սիոն 1927, էջ 242 ր):

Կրնայ դիտուիլ թէ ասիկայ պատահական երևոյթ մը չէ Կիլիկիոյ Աթոռին այդ նորոգ շրջանին սկիզբները, որով եւ զոգեցին և իր յաջորդները չուղեցին ճանշնալ էջմիածնի կաթողիկոսները. Վիրապեցիին անիրաւ գահադրկումէն ետքը: Եւ ինչպէս որ պիտի տեսնենք քիչ ետքը, ըստ Չամչեանի, Սարաձորեցիին մաքառումները էջմիածնի աթոռը խափանելու համար, շատ լուս կը լուսարանեն սա կէտը թէ ինչո՞ւ համար եւզոկացիի և Սարաձորեցիի ատեն երեսօտէմի մէջ գրուած գիրքերու յիշատակարաններուն մէջ չեն յիշուիր էջմիածնի ժամանակակից կաթողիկոսներուն անունները:

Գալով Սարաձորեցիի անձին սւ գործին, չենք գիտեր իր ծագումը: Իր ծնունդավայրն ալ շատ ծանօթ չէ: Մեր է Սարաձոր: Կա՛յ Սալմոյ Չոր Բաղէշի (Պիթլից). կա՛յ նաև Սալմոյ, Կարնոյ Դաշտին մէջ գիւղ մը (Տղոր. Հ. Ն. Սարգիսեանի էջ 239 և 76 և Տղադիր. Հայոց Մեծաց. Այիշանի էջ 45): Թերեւ կարելի ըլլայ Սարաձորը նոյնացնել այդ երկուքին հետ ալ, թէ՛ և մեծ կարեւորութիւն չունի մեր պատմութեան համար: Առ այժմ կարեւորը ան է որ Ստեփանոս իր ծննդավայրին անունով չեւոտուած է:

Իր գործունէութեան մասին Չամչեան (Պսմ. Հայոց Գ. էջ 491) տուած է հետաքրքրական տեղեկութիւն մը, ըսելով թէ — Ասիկա ամէն կերպով ջանքեր ըրաւ խափանելու էջմիածնի կաթողիկոսութիւնը. բայց տեսաւ որ բան մը չի կրնար ընել, և երկու աթոռներուն ալ խաղաղութիւնը կը վրդովի, զաղբեցաւ իր ջանքերէն»: Ստեփանոսի կաթողիկոսութիւնը տեւեց 1477-1483, և այդ միջոցին էջմիածնի Աթոռին վրայ է Յովնանեան Է. «Աջալի» (1474-1484), որ արդէն 1470էն ի վեր ա-

րտակից էր Սարգիս Բ. ին: Այս Յովհաննէս Էին ժամանակը խառնակ է և իր գործունէութեան մասին ոեւէ տեղեկութիւն և յիշատակութիւն չկայ, այնպէս որ այդ կողմէն ալ չենք կրնար լոյս մը գտնել Ստեփանոսի էջմիածնի աթոռը խափանելու համար ըրած ջանքերուն շուրջ: Հետեւաբար բոլորովին մութի մէջ ենք, և Չամչեանի հետաքրքրական տեղեկութիւնը չի լուսարանուիր: Շատ շատ կարելի է ստեղծագործութիւնը ընել, թէ Վիրապեցիին տապալով Ջալալբէկեան Գրիգոր Ժ. 22 տարեկաթողիկոսութիւն վարեց (1443-1465) և իր յաջորդներու ատեն էջմիածնի աթոռը շատ տկար կացութեան մը ենթարկուեցաւ թէ՛ ներսէն և թէ՛ դուրսէն, երկրին քաղաքական աննպաստ ու անտանելի պայմաններուն հետեւանքով, այնպէս որ էջմիածնի աթոռը փայլուն գիրք մը չկրցաւ չինել իրեն: Լուսաւորչի Աջն ալ, որ այնքան մեծ դեր կատարած էր էջմիածնի աթոռին վերահաստատութեան առթիւ, Աղթամար տարուած էր և զարմանալի պարագաներու մէջ միայն վերագարծուեցաւ էջմիածին 1477ին (Աղգալսմ. էջ 2165-66, 2189-92): Արդ՝ կրնայ ենթադրուիլ որ Ստեփանոս Սարաձորեցին, օգտուելով էջմիածնի անփայլ ու անբարունակ վիճակէն, ձեռնարկ մը ըրած ըլլայ զայն խափանելու և Սիսի աթոռը փայլեցնելու նպատակով:

Այլիշան, Կիլիկեան ժամանակագրէն տանելով կը յիշէ թէ 1479-ին Սիսի մէջ Լուսաւորչին կորսուած Աջը զանուեցաւ թիւրքի մը ձեռքով և գնուեցաւ (Սիսուան էջ 539):

1479-ը Սարաձորեցիին ժամանակն է:

Պ.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ Ա. ԱՆՏՈՒՔԱՅԻ

1183-1188

Ամենեւին տեղեկութիւն չկայ Յովհաննէս Ա. Անտիօքացիի մասին, եւ ընդհանրապէս անուններու չփոթութիւն մը կայ: Սարաձորեցիէն ետքը իրարու կը յաջորդեն Յովհաննէս անունով երեք կաթողիկոսներ:

1. Յովհաննէս Ա. Անտիօքցի.
2. » Բ. Թլուրանցի.
3. » Գ. Քիլիսցի

Մաղաքիս զպիլի ցուցակին մէջ չկայ Յովհ. Ա. Անտիօքացին (Հմմտ. Սխառան էջ 218. ծնթ. 3)։ Չամչեանի և Ալիշանի ցուցակներուն մէջ կայ, բայց սխալ թուականաւ (1474—1489), թէ և Ալիշան յետոյ կերպով մը կ'ուզէ թուականը, հետեւեալ կիլիկեան ժամանակաշրջան, որ, կ'ըսէ, երեք Յովհաննէս կաթողիկոսներէն առաջինը կը դնէ 1488ին և յաջորդ տարին ալ հռչակաւոր Թշկուտանցիին, իսկ երրորդն ու յաջորդները, մեր ժամանակաշրջանին պէս (Սխառան էջ 539 և 218)։

Մեր կազմած ցանկին համեմատ Յովհ. Ա. Անտիօքացին հինգ տարի կը վարէ կաթողիկոսութիւնը։

Յուսանք որ օր մը վաւերացիրներ յերևան գան եւ տեղեկութիւններ տան մեզի իր կեանքին եւ գործունէութեան վրայ։

Բ. Ե.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅԱԳԷՏՈՒ

ԽՆՉՊԷՍ ՀԱՅԵՐԷՆ ՍՈՎՐԵՑԱՅ

Գիտութեան անյայտ զետիւններուն վրայ աշխատելու ձեռնարկող զպրագէտը իր վերջին հանգրուանին կը հասնի շարք մը պարագաներու բերումով, որոնք իրաւունք տալով և արդիւնք բխելով հանգրուանէ յաճախ զուտ պատահական զէպքերէ յառաջ կուգան և ուղղութիւն մը կ'առնեն։ Գալով իմ պարագային՝ Կովկասեան իրաց շուրջ իմ շահագրգռութիւնս բնականօրէն ծնունդ առաւ Բիւզանդական պատմութեան մասին իմ նախկին հետաքրքիր վերաբերմունքէն։

Հարկըրտ Համալսարանի աւարտական աշխատանքներուս միջոցին մեծագոյն բարեբախտութիւնն ունեցայ մտերմօրէն ըն-

կերանալու ատեն մը Փրոֆ. Եղուարդ Մէլքիւն հետ, որ Պերլինի Համալսարանին հին պատմութեան փրոֆէսէօրն էր, և որուն ներշնչող անձնաւորութիւնը մղեց զիս զէպի պատմութեան դաշտը, ուսնցեւորդ զիս յոյն և լատին բանասիրութեան հանդէպ իմ նախկին հետաքրքրութենէս։ Արդէն նոյն իսկ Քալիֆորնիայի համալսարանի շրջանաւարտութիւնս կանխող օրերուն մեծ հետաքրքրութիւն արթնցած էր իմ մէջ Բիւզանդական նիւթերու շուրջ, փրոֆէսէօրին ազդեցութեան արդիւնքն այն եղաւ որ Բիւզանդական պատմութեան դաշտը նետուեցայ բոլորովին։

Յաջորդ քայլը եղաւ ուսերէն սովորելու սկսիլս, ինչ որ անհրաժեշտ է բոլոր բիւզանդագէտներու համար։ Եւ որովհետեւ երկու տարի պիտի անցընէի Եւրոպայի մէջ՝ ամենէն աւելի գործնական թուեցաւ ինձի Ռուսիա երթալ, ծանօթանալ աչգ մարդի զպրագէտներուն, եւ միեւնոյն ատեն լեզուն ալ սովորիլ։

Հարկըրտ եղածս ատենէն՝ շատ հրապարուած էի Փրոֆ. Ա. Ս. Քուլիքի դասախօսութիւններով Մերձաւոր Արեւելքի խնդրոյն շուրջ, և մասնաւորապէս այն տեղեկութիւններէն՝ զորս կուտար ան Հայաստան ըրած իր մէկ այցելութեան և զէպի Արարատի գագաթը իր կատարած վերելքի մասին։ Ուստի որոշեցի Սանպետրսպոլի երթալ Կովկասի ճանապարհով, և իմ յարգոյ ուսուցիչս գերազանցել՝ լեռնային արշաւանքներով, 1911 թուականին Օգոստ. և Սեպտ. ամիսները Կովկաս անցուցի և այդ միջոցին ձիով ճամբորդեցի Տալեանէն դէպի Դարաշիշակ՝ Սաթանիսաշի եւ նոր Պայազիտի ճանապարհով. անկէ ալ երևան անցայ։ Արարատ բարձրանալու փորձս անյաջող անցաւ փոթորիկի մը պատճառաւ, բայց վերադարձին էջմիածնի եւ Անիի ըրած այցելութիւններս բիւրեղացուցին իմ մէջ անհղուէն փափաք մը հաղորդ բլալու հայերէնին՝ որուն Բիւզանդական ուսումնասիրութիւններու համար կարեւորութիւնը զգացած էի արդէն։

Սանպետրսպոլի հասնելէ ետք սկսայ հայերէն սորվիլ նախ Ն. Կ. Աղոնցի, և յետոյ Փրոֆ. Ն. Ի. Մառի հետ։ Այս վերջին զպրագէտին ահագին հմտութիւնը և ուժեղ

(*) Ամերիկացի հայագէտ Բրոֆ. Ռ. Բ. Պէլէք, մասնաւորապէս Սիմոնի համար գրեց այս տեղեկութիւնները, երբ 1927ի ձմեռը այցելեց Երուսաղէմ, Ս. Յակոբի Զեռագրաց Մատենադարանի մէջ հետազոտութիւններ ընելու համար։ Մ. Ի.